

ERIKA GARAMI - JÁNOS SZÁNTÓ

THE IDENTITY OF SLOVAKS IN HUNGARY

Based on surveys conducted in 8 towns with a majority Slovak population, the authors analyze macro and micro sociological factors that influence the life of the Slovak national minority group. In a study of the status, demographic characteristics and institutional support system of the minority group, significant differences were detected between Slovak minority and Hungarian majority groups in the areas of education and occupation. The authors provide a detailed analysis of one kind of institutional support in particular: religion. By looking at the institution of religion, the authors seek to determine the correlation between religious affiliation and linguistic socialization. In the Slovak groups that were part of the study — the data being based both on self-identification and native language — the majority of the people, 64%, can be considered to have a Hungarian identity, 10% a dual identity, and 26% a Slovak identity. These figures reflect advanced stages of assimilation. Strong assimilation tendencies were also discovered through analysis of the role of language use and cultural attitudes in the formation of ethnic identity. However, the above analysis also revealed that despite self-identification, a majority of the Slovak population is characterized by dual national ties to both the Slovak and the Hungarian nation.

RADÓ PÉTER

A nemzeti kisebbségek nyilvános nyelvhasználata Magyarországon

1. Nyelv és közösség

A Magyarországon élő nemzeti kisebbségek egyre bőségesebben dokumentált előrehaladott asszimilációja felveti a kisebbségi csoportok túlélőképességével kapcsolatos problémákat. A kérdés így hangzik: e kisebbségek mennyire képesek etnokulturális-nyelvi sajátosságaikat megőrizve biztosítani fennmaradásukat, azaz — egy az angolszász irodalomból vett találó műszóval élve — mekkora e kisebbségek vitalitása?¹

Jelenlegi ismereteink nem elégségesek ahhoz, hogy az etnikai-nemzeti kisebbségek vitalitásának minden — demográfiai, gazdasági, szociális, nyelvi stb. státusra és intézményi támogatottságára vonatkozó — változóját egyszerre és egyforma súllyal figyelembe véve meggyőző erejű modelleket alkossunk. A kutatások eredményei alapján megkockáztatható az az állítás, hogy szociológiai értelemben egy kisebbség vitalitása attól függ, hogy mennyire képes elkülönült közösségként megszerveződni.

Bár sokan felhívták a figyelmet a csoportképződéssel kapcsolatos összefüggések vizsgálatának fontosságára,² ám az inkább csak az interetnikus kapcsolatokra irányuló kutatások nem tanulmányozták kellőképpen az egyes kisebbségek belső viszonyait, holott azok meghatározóan befolyásolják a kisebbségek pozícióját a csoportközi kapcsolatokban.

Az asszimilációra, az akkulturációra és a nyelvváltásra irányuló sokrétű vizsgálatok legfontosabb közös tapasztalata az volt, hogy e jelenségek alapvető oka az etnikai szocializáció folytonosságának megszakadása, a nemzetiségi „szocializációs tér” beszűkülése és szétzilálódása. Ez a kisebbségi csoportok *egészének* működésére irányítja a figyelmet, mert e csoportok egésze termeli, s a különböző szocializációs ágenseken keresztül allokálja az „etnikus üzeneteket” tartalmazó információkat, értékeket és attitűdöket.

A különböző asszimilációs folyamatok mögött tehát vélhetően a csoportszerveződés feltételeinek hiánya, illetve a csoport elégtelen működése áll. Ebben az értelemben az asszimiláció nem a többségi magyarság,

hanem az egyes kisebbségi közösségek integráló erejének a kérdése. Az akkulturáció mögött — mint erről még lesz szó — nem kis részben a kultúra „termelését” biztosítani hivatott intézményrendszer hiánya áll. Az intézményi képviselő és jogi védelem gyengeségének egyik legfőbb oka az, hogy a kisebbségek nem szerveződhetnek meg mint nyomásgyakorló csoportok. A nyelvvesztés alapvető oka a működő beszélőközösségek hiánya. Ezzel el is érkeztünk a csoportszerveződés legfontosabb eleméhez, a kommunikációhoz.

Nem véletlen, hogy a szociológusok igen nagy számú csoportmeghatározásai és a nyelvészek beszélőközösség- (vagy ahogy Gumperz nevezi: nyelvi közösség-) definíciói kísértetiesen hasonlítanak egymáshoz. Az utóbbiak közül való Terestyéni Tamásé: „A beszélőközösséget emberek olyan csoportjaként határozhatjuk meg, amelyet a közös nyelv ismerete mellett összefűz az ezen nyelvvel kapcsolatos attitűdöknek, a nyelvhasználati módoknak és tág értelemben véve a kommunikációs tartalmaknak az azonossága, továbbá amely többé-kevésbé behatárolt belső kommunikációs-interakciós hálózattal rendelkezik.”³

Még egyértelműbben helyezi a kommunikációt a középpontba Gumperz meghatározása: „(...) a nyelvi közösség olyan társadalmi csoport — lehet egynyelvű vagy többnyelvű —, amelyet a társadalmi interakciós rendszerek gyakorisága fog össze, és amelyet a környező területektől a kommunikáció vonalának gyengesége választ el.”⁴

A beszélőközösségeken belül zajló kommunikációt — megkülönböztetve a családon belüli nyelvhasználatától — nyilvános nyelvhasználatnak nevezhetjük. Célszerű megkülönböztetni továbbá a társadalmi kiscsoportként működő helyi beszélőközösségeket, melyekben a kisebbségi csoport tagjai közötti kommunikáció közvetlen és személyes, valamint a társadalmi nagycsoportként szerveződő országos kisebbségi közösségeket, melyeken belül a kommunikáció jórészt közvetett, s erősen institucionalizált. E kétfajta nyelvi közösség sajátos, problémáit egymástól elkülönítve fogom tárgyalni.

2. Helyi beszélőközösségek

Egy helyi kisebbségi közösség csoportszerveződésének megvannak a nehezen kimutatható „belső” és a jól látható „külső” jellemzői. Az előbbihez tartozik a csoport tagjai közötti — anyanyelvű — interakciók sűrűsége, az, hogy a tagok személyes kapcsolathálózatában a kisebbségi közösséghez való tartozás szelekciós tényezőként működik-e, s hogy a

tagok kulturális, politikai stb. attitűdjei igazodnak-e a csoport normáihoz. A csoportszerveződés külső jele a csoport szervezettsége, közösségként való működésének intézményesülése.

A kisebbségi csoporthoz való tartozás tudatának és érzésének kialakulásában döntő fontosságú, hogy a csoport bizonyos dimenziók mentén különbözzék más csoportoktól. Ahogy Garami Erika és Szántó János fogalmaztak: „Valószínűleg minél inkább rendelkezik egy közösség valamilyen sajátos karakterrel, aminek tudatában van, annál inkább el fogja várni tagjaitól az ehhez való igazodást. Tehát ez esetben is egy szocializációs folyamatról van szó, amely a tagoknak a közösségbe való beilleszkedését szolgálja.”⁵ Ugyanígy: erőteljesen hat az egyén azonoságtudatára, hogy környezetében mások minek tartják, s ez is a megkülönböztethetőség kérdése.

A Magyarországon élő nemzeti kisebbségek esetében a legfontosabb és legegységesebb csoportképző tényező a nyelv. Az azonban, hogy a nyelvnek ilyen rendkívüli jelentősége van a kisebbségi csoportok sajátos karakterének kialakításában, arra utal, hogy a kisebbségek és a velük együtt élő magyarság közötti kulturális, szociális stb. különbségek erőteljesen elmosódtak. Így például 1991 nyarán a Garán élő németek, horvátok és magyarok interetnikus kapcsolatait vizsgálva azt tapasztaltam, hogy a megkérdezettek döntő többsége (87%-a) senkit vagy csak kevés olyan embert ismer a faluban, akinek nem tudja nemzetiségi hovatartozását.⁶ Ennek ellenére a válaszadók többsége szerint sem öltözködésükben, sem arcvonásaikban, sem képességeikben, sem vagyontukban nincs különbség a faluban élő nemzetiségek között. Egyedül a szokások tekintetében érzékeltek különbségeket.

A helyi kisebbségi közösségek (akár falusiak, akár városiak) belső informális szervezettségének mértékéről csak olyan — eddig el nem végzett — kutatások alapján alkothatnánk képet, melyek a kapcsolathálózatok szerveződését és a nyelvhasználati szokásokat összekapcsolva kísérelnék meg feltárni. Egy a nyelvészociológia szempontjait a „network” vizsgálatok adatfelvételi és elemzési eljárásaival kombináló kutatás adhatna csak megközelítőleg pontos választ a témánk szempontjából kulcsfontosságú kérdésre: a nemzeti kisebbségi közösségek tagjai szociológiai és nyelvi értelemben mennyire élnek „etnikus térben”, e közösség határai mennyire élesek?

A helyi nemzeti kisebbségi közösségek intézményi értelemben vett szervezettségéről viszonylag hiteles képet alkothatunk a Magyarországi Kisebbségi Települések Adatbázisában a nemzetiségi klubok és a nem-

zetiségi kulturális egyesületek számáról szóló adatokból.⁷ Ezek szerint 237 nemzeti kisebbségek által is lakott település közül 75-ben működik nemzetiségi klub, 95-ben pedig nemzetiségi kulturális egyesület. E tekintetben az egyes kisebbségek között jelentős eltérések vannak: a legtöbb saját helyi intézménnyel a románok, a legkevesebbel a németek rendelkeznek. A horvátok és a németek határozottan előnyben részesítik a politikamentesebb kulturális egyesületi formát. E szervezetek mind ez ideig bizonyos értelemben a kisebbségi önkormányzatiság pótlékai voltak. Az is a kisebbségkutatás által elhanyagolt kérdések közé tartozik, hogy e helyi kisebbségi intézmények mennyire voltak képesek közösség-szervező, a nyilvános nyelvhasználati szférát kitágító funkciót betölteni.

3. A nyilvános nyelvhasználat jellemzői

A rendelkezésünkre álló adatok, vizsgálati eredmények alapján a Magyarországon élő nemzeti kisebbségek nyilvános nyelvhasználatának jó néhány jellemzője bemutatható. Mindenekelőtt szót kell ejteni lakóhelyi, munkahelyi, önkormányzati és egyházi nemzetiségi nyelvhasználatról.

A lakóhelyi nyilvános kisebbségi nyelvhasználat problémája sajnálatos módon többnyire kimaradt a kutatók érdeklődéséből, csupán a volt Pest Megyei Tanács 1989-es felmérésének adatai állnak rendelkezésünkre.⁸ Ezek a többi nyelvhasználati szférára vonatkozó adatokhoz képest viszonylag kedvezőek. Arra a kérdésre, hogy ismeretlen emberek között például utazás közben családjukkal vagy barátaikkal használják-e anyanyelvüket, a megkérdezett németek 17%-a és a szlovákok 5,2%-a válaszolta, hogy sohasem. Ezzel szemben egyetlen szerb vagy horvát válaszadó sem akadt, aki sohasem használja nyilvánosan anyanyelvét. Mindez arra utal: kisebb-nagyobb mértékben ugyan, de a kisebbségi nyelvek használata a lakóhelyi nyelvhasználatban tovább él. Ez annál is fontosabb, mert ez a nyilvános, ugyanakkor még a magánszférához tartozó nyelvhasználat — a családon belüli nyelvhasználat mellett — a nyelvi szocializációs tér szerves része, a korai nyelvi szocializáció igen fontos forrása.

A szociológia kemény változóival összevetett munkahelyi nyelvhasználati adataink csak az OIK (volt Állami Gorkij Könyvtár) Nemzetiségi Kutatócsoportja által a baranyai némettség körében végzett 1987-es reprezentatív vizsgálat révén vannak. Ezek igen fontos, s talán általánosítható következtetést tesznek lehetővé. Mivel anyanyelvű munkahelyi

nyelvhasználatnak szinte csak a falusi nyelvi közösségekben zajló mezőgazdasági termelésben találtam nyomát, valószínű, hogy olyan arányban beszélhetünk a magyarországi nemzeti kisebbségek esetében anyanyelvű munkahelyi nyelvhasználatról, amennyire nagyobb vagy kisebb az egyes kisebbségeken belül a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya.⁹

A nemzeti kisebbségi lakosság által is lakott települések önkormányzatainak szóbeli és írásbeli ügyintézésében használt nyelvről a Magyarországi Kisebbségi Települések Adatbázisában találhatunk adatokat. (Az információkat maguk az önkormányzatok közölték, így nem lehetetlen, hogy az összkép kissé rózsásabb a valóságosnál.) Ezek — a még korántsem teljes — adatok csak a nemzetiségi nyelvek használatának tényét rögzítik, a nyelvhasználat intenzitásáról nem tudósítanak.

Mint az 1. számú táblázatról leolvasható, az önkormányzatok szóbeli ügyintézésében a települések közel felében használják a faluban élő nemzeti kisebbségek nyelvét. (Ezt különböző vizsgálatok és megfigyelések is megerősítik.) Látható, hogy ebből a szempontból a németek, románok és szlovákok által is lakott települések között gyakorlatilag nincs különbség. A horvátok által is lakott falvakban viszont a horvát nyelv használata a szóbeli ügyintézésben lényegesen nagyobb arányú, mint a többi kisebbség esetében.

1. táblázat

Nemzetiségi nyelvek használata a települések önkormányzatának szóbeli és írásbeli ügyintézésében

Nemzetiség	Szóbeli ügyintézésben		Írásbeli ügyintézésben	
	település	%	település	%
Horvát	17	59	3	10
Német	61	43	10	8
Román	7	44	—	—
Szlovák	21	43	—	—
Együtt	107	46	15	6

Forrás: OIK Magyarországi Kisebbségi Települések Adatbázisa (Előzetes adatok)

Az írásbeli ügyintézés nyelvhasználatáról szóló adatok megerősítik a várakozásokat, miszerint e területről teljesen kiszorult a kisebbségek nyelvének használata. Ezzel kapcsolatban inkább az okozhat meglepetést, hogy a németek által is lakott települések 8, a horvátok által is

lakott települések 10%-ában az önkormányzatok többnyelvű írásbeli ügyintézésről tudósítottak. A kisebbségek által lakott településeken az *egyházakon belüli nyelvhasználatról* szintén az OIK adatbázisának adataiból alkothatunk képet (2. táblázat). Ezek szerint az istentiszteleteken a falvak közel felében egyáltalán nem használják a kisebbségek nyelvét. Teljesen nemzetiségi nyelvű istentiszteletek csupán 42 településen (18%) vannak. (Az adatok felekezetenkénti bontásban még nem állnak rendelkezésemre.)

2. táblázat
Nemzetiségi nyelvek használata az egyházi szertartásokon
(Százalékértékben kifejezve)

Nyelvhasználat	Horvát	Német	Román	Szlovák	Együtt
Végig folyamatosan	27	9	29	8	18
A liturgia egyes részleteinél is	15	18	23	8	16
Csak énekléskor	27	26	19	11	20
Egyáltalán nem	31	47	29	73	46

Forrás: OIK Magyarországi Kisebbségi Települések Adatbázisa (Előzetes adatok)

Mint a táblázat adataiból kiolvasható, az egyes nemzeti kisebbségek között igen nagy különbségek vannak. Míg például a szlovákok egyházi nyelvhasználatából szinte teljesen kiszorult anyanyelvük (az általuk lakott falvak 73%-ában az istentiszteleteken egyáltalán nem használják a szlovák nyelvet), addig a románok lakta falvak több mint a felében (az általuk nagyobb arányban lakott települések szinte mindegyikében) az istentiszteleteken az éneklésen kívül a liturgia egyes részeinél is vagy éppen végig folyamatosan használják a román nyelvet.

4. Diglosszia

A nyilvános kisebbségi nyelvhasználat e négy területének rövid áttekintése is mutatja, hogy a Magyarországon élő nemzeti kisebbségek két-nyelvűségében az egyes nyelvi kommunikációs helyzetek jellegének megfelelő funkcionális szétválás figyelhető meg. A formális intézményi nyelvhasználatból kirekesztett kisebbségi anyanyelvek a magánszférába (a családon belüli, illetve a lakóhelyi nyelvhasználat területére) szorultak. A két nyelv használatában kialakult funkcionális szétválást — melyet

meg kell különböztetni a két nyelv bármely nyelvi helyzetben való párhuzamos használatát jelölő bilingvizmustól — diglossziának nevezzük.

A diglosszia eredeti értelme az, hogy egy beszélőközösség tagjai egyazon nyelv két változatát eltérő kommunikációs helyzetekben használják. Ezzel szemben a magyarországi nemzeti kisebbségek két-nyelvűségében két különböző nyelv diglossziás használata érvényesül.

Egy nyelv presztízsét azoknak a nyelvi kommunikációs helyzeteknek a presztízse adja meg, melyekben az adott nyelvet használják. Formális, „rituális” nyelvhasználati szituációkban a hazai kisebbségek tagjai reflexszerűen törekszenek a magasabb presztízssű nyelvi kód használatára, ez azonban nem anyanyelvük standard változata, hanem a többségi nyelv. Ennek megfelelően a diglosszia leértékeli a nemzeti kisebbségek nyelvét, csökkenti a kisebbségek nyelvi státusát.

Egy kisebbségi közösség nyelvi státusa nyilvánvalóan a kisebbség gazdasági, szociális, szociohistoriai státusából is táplálkozik,¹⁰ s hat rá az adott nyelv nemzetközi presztízse is. Mindezekkel együtt az anyanyelv státusa igen fontos abból a szempontból, hogy a kisebbségi csoporthoz való tartozás mennyire lehet büszkeség forrása, mennyire segíti az azonosságtudat kialakítását és fenntartását.

A diglosszia már vázolt eredeti jelentésében — tehát az azonos nyelvi rendszeren belüli változatok funkcionális szétválása értelmében — stabil, évszázadokon keresztül fennmaradni képes jelenség. Ezzel szemben egy más nyelvű nemzeti kisebbség nyelvhasználatában az alacsony presztízssű anyanyelv és a magasabb presztízssű államnyelv nyelvhasználati helyzetek szerinti szétválása szükségképpen a kisebbségi nyelv sorvadásához, elhalásához vezet. Véleményem szerint ennek alapvetően két oka-következménye van: a kisebbségi nyelv funkcionális elszegényedése és a tartós nyelvi alkalmazkodás hatása.

Ha egy nyelvet tartósan csak a lehetséges kommunikációs helyzetek egy szűk körében használnak, e nyelv fejlődése megreked, egyre inkább alkalmatlanná válik sokrétű közlési igények kielégítésére. Ahogy Szende Béla fogalmazott: „A nyelvsajátítás mértéke attól függ, hogy az adott nyelv kognitív és expresszív készleteiből mely elemeknek van/marad meg megfelelő használata és funkciója.”¹¹ Itt nem szeretnék a táj nyelv-irodalmi nyelv szerteágazó problémakörével foglalkozni. Azt azonban jelezni kell, hogy a kisebbségek anyanyelve nyelvük valamilyen dialektusa, tehát egy „korlátozott kód”, mely diglossziás használata miatt szinte egyáltalán nem képes irodalmi nyelvi forrásból megújulni, így lassú

sorvadásra van ítélve. Egyszerű példával illusztrálva: mint korábban láttuk, a kisebbségi nyelvek használata az ipari tevékenységet végző munkahelyekről kiszorult, e nyelvek ipari szókincese tehát egy jóval korábbi (legalább fél évszázaddal ezelőtti) technikai kultúrát tükröz. Mivel ez az ipari szókinces a kidolgozottabb nyelvi kód szókészletével nincs kapcsolatban, a közlési igények egyre több magyar szó átvételét, végül pedig a magyar nyelv használatát teszik szükségessé. (Ez az inkább a pszicholingvisztika, a nyelvészociológia körébe tartozó folyamat természetesen nem ilyen mechanikusan megy végbe.)

A nyelvi alkalmazkodás jelenségét és a kisebbségi nyelvhasználatra gyakorolt hatását Howard Giles leírásából ismerjük.¹² Ennek lényege, hogy két ember találkozásakor erős bennük a készítés a nyelvben, kiejtésben, hangsúlyokban stb. való kölcsönös alkalmazkodásra. (E jelenség pszichológiai gyökerei meglehetősen kidolgozottak.) Ehhez az alkalmazkodáshoz érték- és státuskonnotációk tapadnak. A magasabb presztízsű nyelvhez való alkalmazkodást Giles felfelé irányuló, az alacsonyabb presztízsű nyelvhez való igazodást lefelé irányuló alkalmazkodásnak nevezi. Amikor különböző státusú személyek egymás elfogadását igyekeznek kifejezni, kölcsönösen alkalmazkodnak egymás nyelvéhez; a lefelé irányuló alkalmazkodással szemben, a felfelé irányuló áll a másikon.

Magyarországon azonban a kisebbségi és többségi lakosság közötti kommunikációban a kölcsönös alkalmazkodásnak nyelvi korlátai vannak, mert a magyarok — igen kevés kivétellel — nem beszélnek a velük együtt élő kisebbségek nyelvét. Például ha egy magyar nemzetiségű polgármester egy, a faluban élő horvát családhoz látogat, a „kölcsönös nyelvi alkalmazkodás” nevében horvátul kíván jó napot, de a továbbiakban magyarul társalog a háziakkal.

A nyelvi alkalmazkodás mértékével szociális elfogadást vagy éppen elutasítást is ki lehet fejezni. Amennyiben tehát együtt élő különböző nemzetiségi csoportokhoz tartozó személyek között a „társadalmi elutasítás” mértéke alacsony, úgy feltételezhető közöttük a nyelvi alkalmazkodásra való törekvés. Magyarországon, ahol nem kis részben a nemzeti kisebbségek megkülönböztető sajátosságainak elmosódása miatt a magyarság és a kisebbségek közötti társadalmi távolság igen csekély, az alkalmazkodás a sajátos nyelvhasználati kontextusban a magyar nyelv pozícióit erősíti.

5. Országos beszélőközösségek

A továbbiakban a nyilvános kisebbségi nyelvhasználatnak olyan szférájáról lesz szó, amely nincs, illetve — kevésbé bombasztikusan fogalmazva — csak csírájában van meg. Ez nem más, mint az egyes nemzeti kisebbségek országos közösségi életének terrénuma.

A helyi beszélőközösség elképzelhető spontánul szerveződő nyelvi-interakciós mezőként, melyet az intézményesülés bizonyos formái felerősíthetnek, de ez nem feltétele létrejöttüknek. (Az intézményesülésnek azokban a falvakban van nagy jelentősége, ahol a kisebbségek számára alacsony, s ahol nem szegregáltan települtek.) Ezzel szemben az egész kisebbségi közösség vagy regionális tájnyelvi csoportok szintjén spontán módon, a mindennapi érintkezés talaján nem alakulhat ki működő beszélőközösség. Ennek alapvető feltétele az intézményesülés.

Magyarországon évtizedeken keresztül olyan kormányzati-politikai rendszer működött, mely fennmaradása érdekében többek között megakadályozta az alulról építkező közösségszerveződést — a nemzeti kisebbségeket is. Emiatt e kisebbségek nem vagy csak alig rendelkeznek az önkormányzatiság szervezeti kereteivel, az egész közösségre ható érdekképviseleti, kulturális, gazdasági stb. szervezetekkel. A megújulás halovány jeleit mutató, de gyéren csordogáló nemzetiségi tömegkommunikáció a legnagyobb jóindulattal sem tekinthető kommunikációs hálózathoz.

A magasabb szintű csoportszerveződés kapcsolatot teremthetne a helyi közösségek között, s eközben olyan nyelvhasználati szituációkat is teremthetne, amelyekből a kisebbségek anyanyelvhasználatára már kiszorult. Például 1990 nyarán Szombathelyen a gradistyei horvátok regionális szervezetének alakuló ülésén a felszólalók anyanyelvüket használták. Ez is azt jelzi, hogy az ilyen típusú szervezetek létrejötte, demokratikus és rendszeres működése a korábbinál összehasonlíthatatlanul több ember számára tenné lehetővé az anyanyelvén folyó közéleti szereplést.

A csoportszerveződés intézményesülésének másik igen fontos hatása lehetne, hogy biztosíthatná értelmiségi foglalkozások űzését a saját nyelvi közösségen belül. A közösségi intézmények létrejötte a városokban egyrészt az értelmiség megtartása szempontjából lenne fontos, másrészt pedig az asszimilációs hatásoknak leginkább kitett városi kisebbségi lakosság számára biztosítana „etnikus fogódzókat”.

Bár ígéretem szerint nem foglalkozom az irodalmi nyelv-táj nyelv problémával, mégiscsak idekívánkozik egy gondolat. Az egyes kisebbsé-

gek egészét magában foglaló működő beszélőközösség egyik legfontosabb „értelme” az lenne, hogy erősíthetné az irodalmi nyelvnek a tájnyelvek közötti közvetítő szerepét. Így egyfelől helyreállítaná a kidolgozott és kidolgozatlan nyelvi kódok közötti szerves kapcsolatot, másrészt az oktatás során szerzett nyelvi tudást hasznosítaná.

Véleményem szerint az akkulturáció kérdésében is a magas szintű közösség szerveződés, illetve beszélőközösség kialakulása a legfontosabb. Az elmúlt évtizedek egyik legnagyobb tanulsága, hogy a nemzeti kisebbségek etnokulturális folytonossága nem akkor marad meg, ha képesek megőrizni kulturális örökségüket, hanem ha ezen örökség bázisán képesek folyamatosan saját kultúrájukat „termelni”. A kisebbségek kulturális arculatát nem lehet csupán egy szociológiai és gazdasági alapját vesztett népi kultúra hagyományait ápolva őrizgetni, mert így „máságuk” — mely nélkülözhetetlen a csoport határainak kijelöléséhez — csupán a vasárnap délelőtti kóruspróbán lesz érzékelhető. E kulturális sajátosságok adaptív újratermelése közösségi tevékenység; családi körben teremtett kultúra éppúgy nincs, mint családi körben megőrzött anyanyelv. A közösségek egésze hivatott fenntartani és működtetni azokat az intézményeket, melyek kultúrateremtő tevékenysége nélkülözhetetlen: színházakat, kiadókat, sajtót stb.

Az asszimiláció vagy integráció dilemmájának is a nemzeti kisebbségek csoportképződése a lényege. Egy társadalomba integrálódni tudniillik csak egy szervezett, autonóm közösség képes. A „beilleszkedés” individuális útjai kérelmezhetetlenül asszimilációhoz vezetnek.

Jegyzetek

- 1 Giles-Bourhis-Taylor, 1977.308.
- 2 „A csoportszerűsítés különböző fajtáinak következményeit és a különböző fajták erősségét állandóan vizsgálják. Különösen ott aktuális ez a vizsgálódás, ahol az „akkulturálódás” és a társadalmi változások folyamatai lehetetlenné, teszik, hogy azonos értékeket és viselkedésmódokat lehessen fölteni a legtöbb egyén esetében, akiket egyébként valamiképpen azonos csoportba tartozónak tekintenek.” (Szende, 1984. 11.) „Egy külön kutatás tárgya lehet, hogy mik azok — a közösség történetében rejlő — okok, amelyek lehetővé tették a nemzeti tradíciók megőrzését.” (Garami-Szántó, 1991. 43.
- 3 Terestyéni, Kézirat é. n. 4.
- 4 Gumperz, 1975. 151.
- 5 Garami-Szántó, 1991. 51.
- 6 A válaszokat nemzetiségenként összesítve az derült ki, hogy leginkább a horvátok tartják számon a falubeliek származását, 54%-uk senkit sem ismer, akinek ne tudná

nemzeti hovatartozását. Legkevésbé a magyarok bizonyultak tájékozottnak, 26%-uk sok olyan embert ismer a faluban, akinek nem tudja nemzetiségét.

- 7 E tanulmány írásakor az Országos Idegennyelvű Könyvtár Nemzeti Kutatócsoportja által működtetett adatbázisból csupán néhány nyers, előzetes adat áll rendelkezésünkre, s csak azon településekre, melyek adatai 1991. december közepéig beérkeztek.
- 8 Marosvölgyi, 1990. 15.
- 9 Radó, Kézirat 1991. 36-37.
- 10 Ahogy azt Susan Gal megfigyelte, a felsőöri magyarok közül azok használják a legtöbbet anyanyelvüket, akiknek kapcsolathálózatában a mezőgazdaságban dolgozó emberek vannak túlsúlyban. Ez esetben tehát — s a munkahelyi nyelvhasználatról fentebb elmondottakat figyelembe véve a hazai nemzeti kisebbségek esetében is — a kisebbségi nyelv használata alacsony szociális státushoz tapad. Gal kutatásai azt dokumentálják, hogy amennyiben az etnikai-nemzeti határok réteghatárokkal esnek egybe, a felfelé irányuló mobilitás szinte automatikusan nyelvcsere-t idéz elő. (Gal, 1991.)
- 11 Szende, 1984. 16.
- 12 Giles-Bourhis-Taylor, 1977.

Irodalom

- Angelusz Róbert — Tardos Róbert: Kulturális-kommunikációs rétegződés. *Szociológia*, 1987.2.
- Bernstein, B.: Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In: *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest, 1975.
- Ferguson, Ch.: Diglossia. In: *Társadalom és nyelv...* Budapest, 1975.
- Gal, S.: Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio* 1991.1.
- Garami Erika — Szántó János: *Magyarországi szlovákok. Kutatási jelentés*. Budapest, 1991. TÁRKI Gyorsjelentések 5.
- Giles, H. — Bourhis, R. Y. — Taylor, D. M.: Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations. In: *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, (szerk.: H. Giles) London, 1977.
- Győri-Nagy Sándor: Nyelvállapot és nemzetiségtudat Brennebergbánya (Brenneberg) németajkú lakossága körében. In: *A magyarországi nemzetiségek kulturális tudati jellemzői* Budapest, 1985.
- Gumperz, J. G.: A nyelvi közösségek típusai. In: *Társadalom és nyelv...* Budapest, 1975. Gondolat.
- Marosvölgyi Lajos: Egy kérdőíves felmérés tapasztalatai. (A Pest megyében élő nemzetiségek helyzete.) In: *Együttélés. Tanulmányok a Pest megyei nemzetiségek köréből* (szerk.: Tarján G. Gábor) Budapest, 1990.
- Radó Péter: Nyelvhasználat és nyelvi szocializáció a magyarországi horvátok között. In: *Dodola. Tanulmányok a magyarországi horvátokról* (szerk.: Tarján G. Gábor) Pécs, 1990.
- Seewann, G.: A nyelv és hagyomány megőrzésének lehetőségei. In: *Regio* 1990. 2.
- Szende Béla: *Módszertani előtanulmány a nemzeti nyelv és tudat vizsgálatához* (Kézirat.) 1984. OIK Nemzeti Dokumentáció Kézirattára.
- Tajfel, H.: *The Social Psychology of Minorities*. 1978. Minority Rights Group, Report No. 38.
- Terestyéni Tamás: *Elméleti-módszertani szempontok a nemzeti tudat vizsgálatához*. (Kézirat.) OIK Nemzeti Dokumentáció Kézirattára.

PÉTER RADÓ

THE PUBLIC USE OF MINORITY LANGUAGES
IN HUNGARY

The particular characteristics of language and language use are among the most significant causes underlying the assimilation of national minorities in Hungary. This study analyzes the public use of minority languages — outside the family — on the local and national levels. In the absence of local survey data, the author analyzes the statistics of minority cultural organizations, the language use survey data of Pest county, and the data base of minority settlements. On these grounds, the author concludes that in minority communities, minority languages are used close to 50% of the time in vocal administration and minimally in written administration. There is a serious lack of linguistic assimilation in the dual-glossary use of the native language and the majority Hungarian language. In other words, the native language is used in some areas of everyday life, whereas forming a dichotomy in an individual's glossary. On the national communities that could increase the autonomous minority communities' chance for integration in the assimilation-integration dilemma.

MAGYAR ÉS NÉMET KISEBBSÉGEK
KELET-KÖZÉP EURÓPÁBAN*

HOLGER FISCHER

A magyarországi németek 20. századi
társadalmi-gazdasági átalakulásának
térbeli aspektusai

1. Bevezetés

Közismert, hogy Magyarországon a társadalom a 20. században mélyreható társadalmi-gazdasági változáson esett át. Míg 1920-ban az aktív keresők 56,7%-a dolgozott a mezőgazdaságban és csupán 19,2%-uk az iparban, addig 1980-ban a megfelelő értékek 20,6%-ra, illetve (az építőiparral együtt) 40,8%-ra változtak. 1920-ban mindössze a lakosság 19,3%-a élt városokban, 1980-ban már 53,6% (1990-ben 63,0%). Kézenfekvő, hogy ez a folyamat a Magyarországon élő kisebbségeket ugyanilyen mértékben érinti. Ugyanakkor feltételezhető, hogy az ismert politikai hatások, mint például a kényszerkotelepítések, a lakosságcsere és a politikai kiközösítés mellett a kisebbségek települési formáinak térbeli adottságai is lényegesen hatottak azok társadalmi-gazdasági átalakulására, valamint nemzetiségi azonosságtudatára. Ebben az értelemben bizonyosan nem téves a feltevés, hogy a tömbszerű formában és jelentős többségként letelepedett nemzetiségek azonosságukat, nemzetiségi öntudatukat és gazdasági-társadalmi szerkezetüket inkább meg tudták őrizni, mint például a szigethelyzetben (szétszórta) vagy nagyon kis létszámú kisebbségként letelepedett nemzetiségek. De ugyanígy igaz lehetne az ezzel ellentétes feltevés is, nevezetesen, hogy éppen a szélsőségesen kisebbségi helyzetben letelepedett csoportok igyekeznek a leg-erősebben elzárkózni, leválni az általános fejlődésről, ezek törekszenek társadalmi szerkezetüket környezetükkel szemben megőrizni. Az alábbi

* A Regio-könyvek sorozatban ez évben megjelenő *Magyar és német kisebbségek Kelet-Közép-Európában* című tanulmánykötetben az itt közölt két tanulmány teljes statisztikai mellékletét és jegyzetapparátusát közreadjuk.